

OLVASÓLÁMPA

KANÁL ÉS FOLYÓ, AVAGY AZ ÉLET SPOON RIVER-BEN

Nem valószínű, hogy Edgar Lee Masters nevére rögtön felkapja a fejét a mai (magyar) olvasó, mint ahogy az sem, hogy azonnal el tudja helyezni az (amerikai) irodalom történetében, mint Edgar Allan Poe-t, Walt Whitmant, Ernest Hemingwayt vagy John Steinbecket. Már csak azért is kijelenthető ez, mert az egyetemi oktatás keretében nem tanítják, és magyar nyelvű recepciója is meglehetősen szórványos. Reményi József szentel egy bemutató jellegű írást *Edgar Lee Masters* címmel a költő életművének (Nyugat, 1922/17–18. szám), Szerb Antal *A világirodalom történetében* csupán egy fél bekezdés erejéig említi meg, magyarra pedig egy kötetéből, a fő művének tekintett *Spoon River Anthology* című verseskönyvből készült válogatást fordították le.¹

Ki volt Edgar Lee Masters (Kansas, 1868 – Pennsylvania, 1950), és miért emlékezetes olvasmány *A Spoon River-i holtak?* Tucatnyi színdarabot, több mint húsz verseskötetet, hat regényt és hat életrajzot adott ki, de – ahogy Reményi fogalmaz – *A Spoon River-i holtak* az egyetlen kötete, „amiért nyugodt lelkiismerettel lehet költőnek nevezni, s amiért feltétlenül kollegájának nevezné őt a legarisztokratikusabb koldus, Verlaine is.” 1903-ig Dexter Wallace álnéven írt (amely édesanyja leánykori vezetéknevét és édesapja középső nevét foglalja magába), és 1914-től kezdtek többen is felfigyelni a költeményeire. 1912-ben ugyanis Harriet Monroe Chicagóban megindította a *Poetry* című versmagazint, amely lényegesen megváltoztatta az amerikai szellemi élet erőviszonyait. Míg a 20. század második évtizedéig New England, vagyis az északkeleti partvidék számított a szellemi élet központjának, a *Poetry* megjelenése a Közép-Nyugatnak az irodalomba való betörését jelentette, és innen számítják a 20. századi amerikai lírát. A versmagazin a legkülönbélebb irányzatoknak adott helyet: amint a magyar fordításkötet utószavában Gergely Ágnes is rámutat, ebben a kiadványban jelent meg először Carl Sandburg, az amerikai nagyvárosok legnagyobb énekese, Vachel Lindsay, a verseit kenyérért árusító csavargó, és

1 Edgar Lee Masters: *Spoon River Anthology*, 1915. *A Spoon River-i holtak*. Budapest, 1970, Európa Könyvkiadó. Válogatta, fordította és az utószót írta Gergely Ágnes. Az Európa Könyvkiadó 2010-ben újra kiadta az 1970-ben megjelent könyvet.

Masters is, akit maga Harriet Monroe fedezett fel. A chicagói reneszánsz meghatározó arcai mindenekelőtt Angliától akartak szabadulni, amerikai irodalmat, művészetet akartak teremteni, „kontinens helyett szellemi hazát, még külön anyanyelvet is, ha lehetséges” – írja Gergely Ágnes –, és „meg akartak szabadulni a New England-i múlt, a protestáns puritanizmus szellembénítő kötelekeitől, a kisvárosok ön-élégyült provincializmusától (...), és végül a költészetben a kötött formától”.

Monroe biztatására Masters 1915-ben fejezte be *A Spoon River-i holtak* című versgyűjteményét, amely ennek az amerikai szellemi hazateremtésnek, saját irodalomnak, külön anyanyelvnek lett az egyik remekműve. Műve megírásához a költő egyik forrását gyermekkori emlékei jelentették, amelyekkel – egyik hosszú idő után történő hazalátogatása alkalmával – édesanyja szembesíti (a költő ugyanis kansasi szülővárosából került Közép-Nyugatra, Illinois államba). Reményi József írásában olvasható, hogy a Chicagóból hazatérő Masters új cégtáblákat, utcafeliratokat, arcokat látva „megkérdezte anyjától, hogy mi történt Elmerrel, Hermannal, Berttel, Tommal és Charley-val, gyermekora helyi tényezőivel, a gyenge akaratúakkal, erős karúakkal, a bohócokkal, bokszolókkal, harcosokkal? S édesanyja elmondta azoknak a sorsát, akikről tudott, aztán elvezette fiát a temetőbe, s a sírfeliratok tragédiákat elevenítettek fel.” Az otthoni múltbarangolás Chicagóban az ügyvédi irodában, ahol Masters dolgozott – s ez lett műve megírásának a másik forrása – az íróasztal túlsó felén ülök sorsának a drámájával vagy a periratok lapjairól kiolvasható életük egy-egy részletével egészült ki.

Spoon River (szó szerinti fordításban *kanálfolyó*, amelyben az átlagos, unalmas hétköznapi világ és a változó, az elmúlásra és az örök visszatérésre emlékeztető energikus természet kapcsolódik össze) fiktív kisváros, vagyis egy temető, lakói halottak, a versek pedig sírfeliratok, amelyeket a halottak írtak saját magukról. Szívszorító embersírversek-ről van szó, amelyekben a halottak kis részben örömeiket is, de többnyire bánatukat mondják el, elhibázott életükről vallanak, „mintha csak a halál után jöttek volna rá, miként kellett volna élni.” (Reményi József) Elmesélik életük egy-egy általuk fontosnak tartott eseményét, gyakran azt, hogy mi vezetett a halálukhoz, belebeszélnek szomszédjuk életébe, aki egy következő versben dühösen visszaszól, majd továbbadja

a szót egy következő halottnak, s „mire az olvasó jól benne jár a könyvben, észrevétlenül köréje ülepszik egy amerikai kisváros társadalmi drámája” (Gergely Ágnes), amelynek szereplői: a csödbe ment bankelnök, a bordélyosné, a lapszerkesztő, papok, bírák, ügyvédek stb. Létük a vámpírokéhoz hasonló, akiknek életük volt a haláluk, haláluk pedig az, hogy élniük kell, hogy a halálon túli világból látniuk kell a hatalmasabbaknak, az erősebbeknek kiszolgáltatott, ezért képmutató, bűnös életüket, amelyen már utólag nem tudnak változtatni, csak bánkódni és bűnhődni miatta. Masters figuráinak életét gúzsba kötötte a lelki halottság, s mivel a halál nem ellentéte, hanem rokona az életnek, haláluk sem nyugvópont vagy új kezdet, hanem egzisztenciális krízis. Nemlétük a lét és fordítva, a kettő nem kioltja, hanem kölcsönösen elviselhetetlenné teszi egymást. Ezt az elviselhetetlenséget a temetőben jelen levő szerelem ellenpontozza, a kicsinyes intrikák teszik tragikomikussá.

Az embert kortól és kontinenstől függetlenül foglalkoztató örök kérdésnek, a lét és a nemlét titokzatos viszonyának a sajátos megjelenítése (a halál felől láttatott élet görbe tükre) teszi több mint amerikai, azaz egyetemes, megrendítő olvasmánnyá *A Spoon River-i holtakat*. Ahogyan például a kötet egyik szereplőjének, *Eugene Carmannak* a drámájában is megtapasztalhatjuk: „Rhodes rabszolgája! Parancsoljanak cipőt, pamutzöveget, / lisztet, szalonnát, öltönyt, munkásruhát, egész nap ez ment, / napi tizennégy órán keresztül, évi háromszáztizzenhárom napon keresztül, / több mint húsz esztendőn keresztül, / »Hogyne, asszonyom«, »Igenis, uram«, »Nagyon köszönöm« / ezerszer egy nap, ötven dollárért havonta. / Bűdös lakás a bolt mögött, a sufniban. / Vasárnapi iskola, kötelező; Nagytiszteletű / Abner Peet hittanra oktat évente egyszáznegyszer, / egy hitoktatás több mint egy óra, / mert Thomas Rhodesé volt a templom, / éppúgy, mint az üzlet és a bank. / És amikor a nyakkendőm kötöttem aznap reggel, / megláttam az üvegen hirtelen magam: / tiszta ősz vagyok, az arcom lucskos tészta. / Átkozódtam, csak átkozódtam, te vén istencsapás, / te gyáva dög! rohadt koldus, te, / Rhodes rabszolgája! / Roger Baughman nyilván / azt hitte, verekszem valakivel, / épp akkor bámult be a felsőablakon / mikor összecsomósodtam, mint a zsák, / itt, a fejemben szétpattant egy ér.” (*Borsodi L. László*)

A KIHELYEZETT TAGOZAT

Van bő éve, hogy ott fekszik az asztalomon – kézügyben – tucatnyi, másfél tucatnyi könyv társaságában, mintegy arra várva, hogy mihamarabb elolvassam. Valamelyik kiárusításon vettem Budapesten, orosz író, orosz emigráns író könyve, érdekelt, egy jobb folyóirat árába került, vagyis éppen nem dobták az ember után. Szerzője, Szergej Dovlatov² 1990-ben hunyt el, és „azóta is töretlen népszerűségű” író. Egy kisregény, *A kihelyezett tagozat*, elbeszéléseiből egy szűk válogatás, pontosabban kilenc darab ezekből, és a majd négyszáz oldalnyi könyv legvégén, két tömbben mininovelláiból is egy csokornyí, válogatás ez is a javából, amelyek „ma már a szovjet korszak anekdotatárának sokszor idézett gyöngyszemei”, olvasható a fülön, a szerkesztő ajánlásában. Az egyes darabokat kitűnő fordítók ültették át magyarra: Abonyi Réka, Kisbali Tamás, Szőke Katalin. Ott volt az asztalomon, eddig több alkalommal a kezembe került, belelapoztam, ám valamiért mégsem olvastam el, most is csak ízlelgettem, a végével, az elbeszélésekkel, illetve a „mininovellákkal” kezdtem. Arra, hogy hogyan szippanthatja be egy könyv az embert, hogyan *nyerheti* meg magának, jó példa ez a kötet is. A mininovellák 1–25 soros írások, szösszenetek, sztorik, aforizmaszerű mondatok, forgácsok az íróasztal környékéről; ironikusak, húsba vágók, mélyről jövők, vitriolosak, humorosak, kedvesek, játékosak stb. Rögtön az elején ezt a kettőt olvasom közülük: „Minden irodalmi mű három réteget rejt magában: 1. Azt, amit a szerző ki akart fejezni. 2. Azt, amit sikerült kifejeznie. 3. Azt, amit akaratán kívül fejezett ki. A harmadik réteg a legérdekesebb.” És: „Szenvedek a saját bizonytalanságom miatt. Gyűlölöm, hogy a legapróbb semmiségek miatt is kész vagyok összetörni. Kimerített az élettől való félelem. Pedig ez az egyetlen, ami reményt ad. Az egyetlen, amiért hálásnak kell lennem a sorsnak. Mert mindennek az eredménye: az irodalom.” És ennyi szinte elég is, hogy kedvet kapjon (ez) az ember, én, és hátra és előre elolvassa aztán az egész kötetet. És bólogasson, hümmögjön sűrűn, ugyanis valami ilyesmiről van szó, azt gondolja, minden író esetében, a nyelvvel való küzdelemről, hogy a nyelv mint munkaeszköz hogyan válik, avagy nem válik azzá, azt kifejezővé, amivé ő szeretné.

2 Szergej Dovlatov: *A kihelyezett tagozat. Válogatott elbeszélések*. Budapest, 2010, Európa Könyvkiadó.

Hogy hajlik-e, idomul-e a szerzői szándék szerint. És hogy a végeredmény felől nézve milyen az, milyen lesz az, amit letesz végül az asztalra. No és a legsúlyosabb, legszomorúbb „semmisségek” is, amelyek velünk mint íróval történnek/történhetnek, reménnyel tölthetnek el, mert a végeredmény (itt is) maga az irodalom... lehet. Így lett irodalom sok mindenkiből Dovlatovnál is, *A kihelyezett tagozat* című kisregény például az amerikai orosz emigráció, a „talajosok” és a „liberálisok” küzdelme Oroszország jövőjéről egy Los Angelesben tartott, oda „kihelyezett” konferencián, ahol még emigráns orosz elnöküket, valamint az ellenzék vezetőjét is megválasztják a jelenlévő küldöttek. Gyilkos humora, szatírája elevenbe vágó. Jellegzetes alakok vonulnak fel, napjaink jól ismert figurái egyébként, mintha mit sem változna, változott volna a világ, és a határok is csak pusztán jelképesek volnának, mert az ember és az emberi, na és a nem emberi ugyanolyan a sajátosan keleti, kelet-közép-európai viszonyok között. A konferencia résztvevői egyhangúlag megállapítják, Los Angelesben!, hogy a Nyugat pusztul, mivel elveszítette a hagyományos keresztény értékeket, majd egyetértenek abban, hogy Oroszország a jövő állama, noha szörnyű a múltja, és a jelene sem világos. Aztán: „...hogy az emigráció Oroszország méltó kihelyezett tagozata.” Tanulságos (ismerős) a szimpóziumon résztvevő két irányzat híveinek a leírása. Mindkét irányzat hívei egyenlő számban voltak képviselve, akik már az első napon kategorikusan elhatárolódtak egymástól. „Egyébként még a külsejük is teljesen különbözött. A talajosok kétsoros gombolású öltönyben, műszálas nyakkendőben, vastag gumitalpú cipőben páváskodtak. A liberálisok pedig farmerben, pulóverben és szarvasbőr dzsekiben voltak. A talajosok becsülettel végigültek az előadásokat. A liberálisok általában a folyosókon kódorogtak. A talajosok, noha kölcsönösen utálták egymást, egységesen léptek fel. A liberálisok, noha kedvelték egymást, magukban jártak-keltek. (...) A talajosok szívesen használtak népies, eposzi árnyalatú szavakat: »hiú reményeink múltán« vagy »galád háborgók«. Vagy még efféléket: »nemesebb ügyhöz méltó energiával«. Végül: »Szolzsenyicin ezért nem fogja megdicsérni önöket.« A liberálisok mai, modern kifejezéseket használtak, például: »Az ilyen dolgokért pofán vágják az embert!« Vagy: »Csokolózzatok Ribentroppal!« (...) Egyébként a talajosok és a liberálisok között sok volt a közös vonás. A Szovjetunióban megrögzött sovínisztáknak és hazátlan kozmopolitáknak nevezték őket. És ott jól

kijöttek egymással.” Abszurditás abszurditás hátán, és nem csak a konferencián, hanem a tudósító magánéletében is, akinek szállodaszobájában váratlanul megjelenik ifjúkori nagy szerelme, s visszaemlékszik azokra a régi időkre, amikor ez a nő tönkretette az életét... És igen: élvezetes, könnyed, elegáns, tanulságos írások egytől egyig. (*Fekete Vince*)

AZ INTRIKUS KRITIKUS

„Nem adhatok mást, csak ’mi lényegem, ezért a kritikáim egyúttal pamflettek is” – mondja Kuszálík Péter *Az intrikus kritikus* című könyve³ *Explikációjában* (34.), s elolvassa a kötet 6 darab, hosszabb-rövidebb *bírálatát* (Kántor Lajosról, Pataki Tamásról, Sántha Attiláról, Sütő Andrásról, Tófalvi Zoltánról és Tompa Andreáról), elégedetten állapítottam meg, hogy a fent idézett „szerzői önértelmezés” halálpontosnak mondható: Kuszálík Péter nem(csak) ismertet, nem(csak) méltat, nem(csak) értelmez, hanem főleg *bírál*: afféle „kölesválogató kritikusként” (újabb szerzői önértelmezés a 161. oldalról) a górcső alá vett szerzők legapróbb hibáit is felszínre hozza, ragaszkodva kitűzőtt céljához: „Feladatom a következő: kíméletlenül rábökni a mű hibáira. A legapróbbra is, tekintve, hogy az ördög a részletekben lakoz. Ik.” (13.).

Kell-e nekünk ma, a nyelvi-logikai-stb. igénytelenség korában a Kuszálík-féle „kölesválogatás”? Meggyőződésem, hogy kell – még akkor is, ha Kuszálík Péter kritikája néha csak „kekeckedésnek” tűnik, például a Tompa Andreáról írott bírálatban. S hogy mi a baja Kuszálík Péternek az *Omertával*? „Regénynek jó – mondja Kuszálík a 163. oldalon –, precíz leírásnak nem annyira.” Egykori kolozsvári (hóstatí) lakosként ugyanis kiszúrja, hogy Tompa Andrea regényének hóstatí szereplői nem mindig a „hóstatí nyelvet” beszélik. Fontos ez a regény utóélete szempontjából? Ismétlem: szerintem fontos – de nem az ilyen precizitáson áll (vagy bukik) egy-egy irodalmi mű sikere. Talán nem árt emlékezetünkbe idézni a *Toldi* anakronizmusát: „Haj! be zokon esik most hallgatnom téged! / Hagyd el, kérlek, hagyd el e fájós beszédet. / Máskor, a tűzhelynél *tengerit* morzsolva, / Ítéletnapig is elhallgattam volna” – mondja Miklós Bencének a *Negyedik ének* 14. versszakában.

3 Csíkszereda, 2019, Pro-Print Könyvkiadó.

Toldy Ferenc rögtön az eposz megjelenése után jelezte a hibát (hogy ti. dehogyan volt *tengeri* Nagy Lajos korában Magyarországon!), ettől függetlenül a *Toldi* még ma is remekműnek számít. Ki kell-e tehát szűrni egy 650 oldalas nagyregény minden egyes (nyelvi) hibáját? Mint tudjuk, Arany János nem javította ki az anakronizmust – hogy az *Omerta* legeslegújabb (javított) kiadása figyelembe veszi-e a Kuszálík Péter által jelzett hibákat, azt majd a jövő dönti el...

S ha már „pontosságról” beszélünk (s maradván még a Tompa Andrea-regénynél), hadd hívjam föl én is a figyelmet *Az intrikus kritikus* egyik szöveghelyére, ami megzavarhatja az olvasót: „Zizi hívta föl a figyelmemet az *Omertára*. [2018.] December második felében megvettem a harmadik kiadás egyik példányát és elolvastam” – mondja Kuszálík Péter a 161. oldalon. Szerény véleményem szerint *Az intrikus kritikus* ugyanúgy könyvnek számít, mint az általa bírált kötetek – még akkor is, ha „pamfletáriumról” van szó. Kellett-e tehát ez a „Zizi” ebbe a könyvbe? Nem mindegy, hogy ki ajánlotta Kuszálík Péter figyelmébe az *Omertát*? Én ugyan tudom (mert megkérdeztem a Pro-Print Könyvkiadó munkatársát), hogy ki ez a „Zizi”, de *Az intrikus kritikus* Egyszerű Olvasóját teljesen hidegen hagyja egy ilyen plusz információ. Szerintem ez épp olyan „pongyolaság”, mint amiket Kuszálík Péter teljes joggal kárhoztat amúgy hihetetlenül precíz (s nem melleleg: rendkívül szórakoztató) bírállataiban... (*Lövétei Lázár László*)

FÉNYKÉPEK A PARADICSOMBÓL⁴

Ádám Gyulának számos fotóalbuma jelent meg eddig, mind sikerkönyvek, szakmai körökben éppúgy, mint a szélesebb vásárlóközönség soraiban. (*A Kölcsönkért kovász* című például már a negyedik kiadását és a 13 000 eladott példányszámot is megérte.) Gyönyörűek ezek az albumok, talán nem túlzás azt mondani, hogy külön-külön mindegyik egy műalkotás.

Ebben annak is szerepe lehet, hogy Ádám Gyula maga válogatja és szerkeszti ezeket, a tipográfiai munkákat is ő végzi, a borítókat is ő tervezi. (Volt olyan fényképalbuma, amelyről külhoni szakértők nem akarták elhinni, hogy nem egy népes kollektíva munkájának eredmé-

4 Ádám Gyula: *A megkerült paradicsom*. Budapest, 2019, KMTG kiadása, az Előretolt Helyőrség Íróakadémia program keretében.

nye, hanem egyetlen személy állította össze.) Több évtized gyakorlata, tapasztalata van ebben, az évek során számtalan szerző könyvének volt elismert képszerkesztője, borítótervezője.

Azt sem árt tudni, hogy külföldön is neve van már a Csíkban élő Ádám Gyulának. Brüsszeltől Budapestig voltak nagy visszhangot kiváltó kiállításai, rangos külföldi kitüntetések vehetett át, nemzetközi fotókiállítások zsűrijébe hívták meg. Nemigen beszél erről, nem ez a fontos számára. Amikor még fiatalon, az ezerkilencszáznyolcvanas években, az akkori román hivatalos szervek – néha tevőleges – rosszallása ellenére rendszeresen jární kezdte fényképezőgépével a moldvai csángóvidéket, megörökíteni egy lassan letűnő világ emlékeit, biztosan nem gondolt a későbbi elismertségre, nem ezért tette.

Ádám Gyulát szakmai körökben mára mégis a moldvai csángóvidék és a Székelyföld legavatottabb fotósaként tartják számon. Ehhez nem elég a jó felszerelés meg a jó szem, behatóan ismerni kell ezeknek a tájaknak a múltját, hagyományát, aktuális viszonyait. Meg az itt élő embereket. Sokszor személyesen is. Csak így lehet hiteles képet készíteni róluk.

Ahogy az ember arcán nyomot hagynak az évek, ahogy a ráncokban, a tekintetben benne van az addig leélt élet, úgy van ott egy Ádám Gyula-fotón nemcsak az, amit élénk állít, hanem annak története is. Sokáig nézve ezeket a képeket, szinte megelevenednek, minél tovább nézzük, annál inkább, végül már úgy tűnik, filmet néztünk végig. Beszédes fotók, és gyakran készítenek szólásra a szemlélőt is: kommentálni kell a láttukra feltört, felidéződött, felismert valamit.

Néha súlyosak ezek a fényképek, mint egy népballada, de tudnak játékosan könnyedek is lenni, mint egy derús összekacsintás. Sorra véve őket, az itt élők körképe bontakozik ki: székelyek, csángók, cigányok, tájak, mesterségek, sorsok mutatnak magukból valami lényegeset, készítenek ámulásra a szemlélőt. Mert Ádám Gyula a közönségesnek tartott dolgokban és a hétköznapiaként vélt embereken is meg tudja látni és láttatni a csodát.

Nem kell félni kimondani, rájön, aki nézi: lélek van ezekben a képekben. *(Molnár Vilmos)*